

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2025/2

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők
Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borítóterv
Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

ÖTVÖS PÉTER

„Térdet fejet neki hajték”

Balassi Petrarca-élménye (kísérlet) 9

SZOLYKA HAJNALKA

„Honi héroszok”

Panteonizáció Kazinczy két korai episztolájában 27

KRITIKAI LAPOK

BALÁZS-HAJDU PÉTER

Tükör által homályosan

A magyar ponyva új tüköre: Tanulmányok a népszerű nyomtatványok kutatásáról, szerk. CHIKÁNY Judit, Csórsz Rumen István, Bp., Reciti, 2024 (Reciti Konferenciakötetek, 28). 49

ERDŐS ANGELIKA

„Tinódiak” és a hungarus héroszok

Ács Pál, *Hősök és hőseinek: A magyar hősköltészet Zrínyi előtt*, Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024. 57

HAJDU PÉTER

A szklabonyai fiú, aki a magyar irodalmi életet hódította meg

Császtvay Tünde, *Kettős tükörben: Mikszáth Kálmán élete és kora*, Bp., Osiris, 2024 (Osiris Irodalomtörténet). 61

NÓBIK ATTILA

Nőtörténetírás és ismeretterjesztés határán. Szécsi Noémi nőtörténeti köteteiről

Szécsi Noémi, *Lányok és asszonyok aranykönyve: Szépség, egészség, termékenység és sexualitás a 19–20. század fordulóján*, Bp., Park, 2019; *Régen minden lánynak jutott férj: A nők neveltetése és szereplehetőségei a 19–20. század fordulóján*, Bp., Park, 2024; *Jókai és a nők*, Bp., Magvető, 2025. 71

HASZNOS MULATSÁGOK

JÓKAI 200

OWAIMER OLIVER – RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

Egy hírhedt kalandor a tizenkilencedik századból

Megjegyzések a Jókai-évről 79

FILLÉRTÁR

LOVAS BORBÁLA

Vergilius eclogáinak fordításai egy unitárius kódexben 103

Három ecloga-fordítás az Ms. U. 59. jelzetű kódexből (Közzéteszi Lovas Borbála) 111

ERDŐS ANGELIKA

Guido de Columnis Trója-regényének első fordítása egy 17. századi naptársorozatban 121

Igazán való históriája amaz régenten való Trója városának első romlásának és épületinek,

végére veszedelmének (Közzéteszi Erdős Angelika) 139

A tanulmányok összefoglalói / Abstracts	151
A lapszám szerzői	153

Balázs-Hajdu Péter

Tükör által homályosan

A magyar ponyva új tüköre: Tanulmányok a népszerű nyomtatványok kutatásáról, szerk. CHIKÁNY Judit, Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2024 (Reciti Konferenciakötetek, 28), <https://www.reciti.hu/2025/8791>.

Pogány Péter születése centenáriumának alkalmából a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet *A magyar ponyva új tüköre* címmel rendezett szakmai találkozót 2023 novemberének végén. A konferencián elhangzott előadások nagy része nemrégiben kötetbe gyűjtve is megjelent a szervezők, Chikány Judit és Csörsz Rumen István szerkesztésében. Amint a tanácskozásnak is a párbeszéd kialakítása volt a fő célja, úgy az előszóban szintén a vitaindító szándékot emelik ki a szerkesztők – általuk felbátorítva az alábbiakban ezért magam is élni kívánok a lehetőséggel.

Az *Átfogó tanulmányok* sora Fried István konferencianyitó előadásának (*Ponyva, irodalom – ponyvairodalom: Ötletek, közelítések, javaslatok*) írott változatával kezdődik. A nagyívű, elsősorban a szerző régóta kedves tárgyköreit felölelő írásból itt azt a fontos megfigyelést emelném ki, mely szerint a hungarikumszámba menő *ponyva* elnevezés a Czuczor–Fogarasi-szótárban értékítéllettől mentesen jelenik meg: „[á]tvitt értelemben a köznép közt keletkezett, vagy a köznép felfogása és mulattatásához alkalmazott irodalom [...], melyeket a vásárokon leterített ponyván szoktak árulni.” (Cz–F. 6, 5:301.) Mint Fried rámutat, mindez a 20. és 21. századi értelmező szótárakban már nincsen így. Szerinte ennek oka elsősorban abban kereshető, hogy a romantika egyes trivializálódott műfajai új formát öltenek a 20. századi irodalomban, amikor is a szórakoztató könyvpiar térnyerésével egyebek mellett olyan új, globalizált zsánerek jelennek meg, mint a western-, a detektív- és a légióstörténetek. A kifejezés tehát megmarad, de ezzel az új tartalommal feltöltődve pejoratívvá válik. Különösen értékes a dolgozatban az az önreflexív attitűd, mely révén a szerző érzékeli tárgya meghatározatlanságát, egyúttal azonban azt is belátja, hogy ennek helyébe nem tud olyan megközelítést javasolni, amely kellően nyitott volna, de nem fenyegetné a parttalanná váló általánosság veszélye. (23.) A továbbiakban leginkább ezt, vagyis a fogalmi meghatározás problematikáját tekintem a recenzión vezérszálának.

Chikány Judit tanulmánya (*A magyar nyelvű ponyva kutatásának kérdései: Számvetés a magyar ponyvakutatás eredményeivel*) alkalmasint némi hiányérzetet támaszt az olvasóban. Az írást alfejezetek gyanánt címének megfelelően olyan alapkérdések tagolják, mint hogy *Mi az a ponyva; Mikortól beszélhetünk ponyváról; Irodalom-e*

a ponyva; *Hol lelhető fel a ponyva?* – ám a számvetés eredménye jobbra annyi, hogy e kifejezésnek konszenzuális jelentése nincsen. Az viszont kevésbé látszik, hogy a felhasznált irodalom hatására a szerző kialakított volna valamiféle álláspontot az ügyben. Szabadjon egy példát kiragadnom ennek illusztrálására. Chikány felidézi Borzsák István munkásságát, tudniillik, hogy a jeles könyvtáros a magyarországi ponyvairodalom bibliográfiáját kívánta megalapozni a 20. század közepén. A legrészletesebben a Borzsák által kialakított tipológiát ismerteti. Az ugyanakkor érezhetően zavarja, hogy e rendszerezés önmagában újfent nem definiálja teljeskörűen a ponyva mibenlétét. Az egyetlen kérdése ezzel kapcsolatban viszont az, hogy például egy 1876-ban megjelent szerelmi levelező, *A szív önügyvédje* miként határozható meg, mert ugyan tartalmát tekintve virtigli ponyvanyomtatvány, de 146 lapnyi terjedelmét Chikány ehhez képest vélhetőleg túlméretesnek ítéli. A gondolatmenet mindenesetre így zárul: „*A szív önügyvédje* ponyvának tekinthető. Vagy mégsem?” (58.) Nem tudom, hogy a tanácstalanság színlelt-e, de az én válaszom természetesen igenlő. Úgy gondolom, hogy a terjedelem önmagában nem dönti el, hogy általánosságban mi a ponyva, és mi nem az.

Mikos Éva (*Hogyan és hogyan nem történeti források populáris olvasmányaink?*) elsősorban már nem a definiálatlanságot, hanem a ponyva kifejezéshez járuló negatív konnotációt tekinti megoldandó problémának. „Egy lenézett, megvetett tárgyról nem lehetséges objektív következtetéseket levonni. A ponyva szó és a mögötte álló széles körű megvetés kiiktatása, legalábbis felfüggesztése tehát minden további vizsgálat előfeltétele” (120.) – összegzi gondolatmenetét a szerző. Ezért van, hogy a *populáris olvasmány* megfogalmazásban látja az értéksemlegesség zálogát. Csak-hogy néhány oldallal odébb éppen ő maga ruházza át a pejoratív mellézköngét az általa javasolt szakszóra: „Az irodalomtörténetnek alapvetően esztétikai problémái voltak korábban a populáris olvasmányokkal. Nyilvánvalóan joggal, mivel a legtöbb populáris nyomtatványon megjelent alkotás a megszövegezés, a művészi igényesség szempontjából nem üti meg az irodalomkutatók által elvárt, a szépirodalomként való értékeléshez szükséges színvonalat.” (108.) Ékes példája annak, hogy önmagában a névcseré sohasem elégséges feltétele valamilyen szemléletmód megváltoztatásának. Szerintem ráadásul nem is szükséges, hacsak az elnevezés nem eleve dehonesztáló szándékkal jött létre, de mint fentebb arról már esett szó, jelen esetben ez éppen nem áll fenn. A *ponyva* szakkifejezés gyűjtőfogalom, mely a vele kvázi szinonim megfelelőket, illetve átfedésben álló fogalmakat (a tanulmányban javasoltak közül szemezgetve: *vásári ponyva, kolportázs, lektűr, bestseller* stb.) megjelenése előtti és utáni korszakokban egyaránt képes felölelni.

Dukkon Ágnes *A kalendáriumok világának rejteltelmei* című tanulmánya expozíciójában a kutatástörténet intézményes és egyéni aspektusait dokumentálja. Majd ismerteti a kalendáriumok felépítését, különös tekintettel a toldalékra, melynek összeállítását jellemzően a formátum is befolyásolta: amíg a zsebkalendáriumok toldalékában rövidebb rigmusokat, szentenciákat, rövidebb verses vagy prózai alkotásokat volt szokás közreadni, addig a nyolcad- és negyedréti kiadványok jobbra nagyobb lélegzetű értekező, ismeretterjesztő szövegeket tartalmaztak. Ebből a szerző

azt a konzekvenciát vonja le, hogy a kalendáriumok az alacsonyabb és a magasabb regiszterek felé egyaránt nyitottak voltak.

A második rész (*Nemzetközi populáris olvasmányok*) Vámos Éva dolgozatával kezdődik (*A Perrault-meséktől Erasmusig: A 18. századi ponyva magyar és francia kultatások tükrében*). Személyesebb hangütésű írásában a ponyvanyomtatványok olyan prominens tartományát vizsgálja, mely elősegítette az egységes európai kulturális identitás kialakulását. Kalavszky Zsófia („Cifra kép” a vásárról, „ponyva-könyv” a vándorkupestől: *Populáris nyomtatványok és akkulturációs folyamatok a 19. századi Oroszországban*) az orosz ponyvakultúra, jelesen a lubokképek és lubokkönyvek történetéről ad átfogó képet a vonatkozó szakirodalmi munkák széles körének bevonásával. Ezek szerint a bizonytalan etimológiájú lubok az egylapos ponyvák kiterjedt családjába tartozó népi fametszet-nyomat, mely képi és szöveges elemeket egyaránt tartalmazott. Nyugati példát követve jelent meg a 17. századi Ukrajnában, s innen hódította meg Oroszországot. Az olcsó, szürke papírra nyomott, utólag színezett lubokképek a cári udvarban és a parasztkunyhókban egyaránt népszerűek voltak. A 18. század végén tűntek fel az általában 16, illetve 32 oldal terjedelmű lubokkönyvek. Ezek lapjain pedig helyet kaptak a ponyvairodalomnak a Vámos Éva tanulmányában is említett, Európa-szerte népszerű történetei az Aesopus-meséktől Magelóna históriájáig. A 19. század elején Oroszországban is színre léptek a kifejezetten erre a piaci szegmensre dolgozó szerzők. Az elsődleges szempont, az eladhatóság kulcsa a trendérzékenység volt, ez pedig abból fakadt, hogy a lubokkönyvek előállítói is a nép köréből származtak. Az akadémiai szférából kikerült cenzorok mintegy felülről kívánták megneemesíteni az autentikus lubokirodalmat. Virágzásának 1917-ben a bolsevik hatalomátvétel vetett véget.

Riszovannij Mihály (*Népszerű irodalom és zsidó művelődéstörténet: Kapcsolódási pontok*) a közép-európai askenázi zsidó közösségek populáris olvasmányainak kialakulását mutatja be a kora újkortól a 20. századig. E folyamatot az a régebb óta ismert tény is befolyásolta, hogy a zsidóság körében általános volt az alfabetizáció, mivel a szent szövegek olvasása vallási előírásként volt jelen a mindennapjaikban. A magaskultúra azonban nem volt mindenki számára egyformán hozzáférhető, ezért alakulhatott ki az igény a köz számára érthető és elérhető irodalomra. A népszerű vallási kiadványok célja a lelki épülés elősegítése volt, mégpedig úgy, hogy a szakrális elitirodalom tartalmait egyszerűsítve, közérthetően terjesztették. A genizák mindazonáltal világi tárgyú ponyvanyomtatványokat is megőriztek, egyebek mellett történelmi tudósításokat, de szerelmi és kalandregényeket is. Ezekből az átdolgozók a keresztény jegyeket általában eltávolították, illetve zsidó elemekkel (például messiásvárás) helyettesítették. A 19. századtól német nyelvterületen az aszsimiláció felgyorsulása hagyományvesztéssel járt együtt. Ezek a változások szükségessé tették a zsidó identitás újraértelmezését, s elhozták az úgynevezett zsidó reneszánszt. A népszerű nyomtatványok funkciója ekkor már abban állt, hogy közelebb hozzák a zsidó kulturális örökséget az olvasókhöz, többnyire keleti jiddis nyelvű szövegek németre fordításán keresztül.

A harmadik, *Világi ponyvairóadalom* című rész élén Csörsz Rumen István (*Világi líra a 18. századi magyar ponyvák: Szövegkiadói tanulság*) megjelenés előtt álló kismonográfiájának néhány releváns eredményét mutatja be négy alfejezetben. A dolgozat fő vonalát a 17. századi lírai szövegek 18–19. századi variációs gyakorlata képezi. Köztudott, hogy a legkorábbi olcsó füzetes nyomtatványok főként a magasirodalom körébe tartozó verses epikát tartalmaztak. Szerelmi líra nálunk csak jóval később jelenik meg nyomtatásban, Enyedi György históriájának egy 1751-es kiadásában, mintegy hézagpótló gyanánt, írja Csörsz. Megítélésem szerint ez azonban feltétlenül kiegészítésre szorul. Nem feledkezhetünk meg ugyanis Balassi Bálint 1619 körül nyomtatásban is megjelent pásztordrámájáról, melybe a költő két Júlia-versét is belefoglalta. A kiadvány ránk maradt töredékét avatott kutatója, Berlász Piroska annak idején úgy határozta meg, hogy „ha képzeletben rekonstruálni próbáljuk a *Szép magyar komédia* teljes debreceni kiadását, úgy Balassi nevét fel nem tűntető, hely és kiadási év nélküli, igénytelen kiállítású nyomtatványra gondolunk”.¹ Nos, mindezek az ismérvek tökéletesen ráillenek arra a jelenségre, amit *vulgo* ponyvának szokás nevezni. Ezért amikor Csörsz dolgozatában azt olvastam, hogy „[e]zek a kis kiadványok átlépték azt a határt, ami sokáig gátolta a profán szövegek nyilvánosságát” (210.), az jutott eszembe, hogy e határ mibenlétének a feltárása talán önmagában is megérne egy vitaülést. A második alfejezetben ezután a szerző revízió alá veszi a 17. századi RMKT szöveganyagát, s abból két tételről (3. kötet, 224. sz., 14. kötet, 189. sz.) is meggyőzően bizonyítja, hogy valójában a 18. század során keletkeztek. A továbbiakban néhány olyan 17., illetve 18. századi közköltészeti szövegcsalád alakulástörténetét mutatja be, melyek nemcsak kéziratos formában hagyományozódtak, hanem nyomtatásban is megjelentek. Vizsgálódásai azt jelzik, hogy a század végén napvilágot látott ponyvakiadások hagyományformáló hatásúak voltak, de nem szorították ki teljesen a többi szövegváltozatot.

Küllös Imola (*A ballada, a ponyvaballada és a históriás ballada fogalmának kérdéséhez*) a népballadák osztályozásának általános problematikájára hívja fel a figyelmet, azon belül is elsősorban a Vargyas Lajos által létrehozott balladatipológia ellentmondásosságára. E rendszerezés egyik kifejezetten gyenge pontját az úgynevezett ponyvaballadák csoportjának konstrukciójában látja. Tudniillik ponyvaballadának az a szövegcsoporthatározható, amelynek első változata nyomtatott forrásból kerül elő, s onnan hagyományozódik tovább az oralitásban; márpedig ez a háttér a vargyasi rendszerezés többi kategóriájában is kimutatható. Ebből végül a szerző arra a következtetésre jut, hogy ilyen csoportelnevezésre a népballadák típuskatalógusában nincs szükség.

Domokos Mariann (*Népmese és ponyva: Paradigmák és kutatómódszertani kérdések a szóbeliség és írásbeliség kapcsolatáról*) a nyomtatott irodalom népmesékre gyakorolt hatásának kutathatóságát térképezi fel. Felidézi azt a több mint százéves sejtést, mely szerint a korábbi oralista elgondolással szemben az írásbeliség hatása elsődleges a népmesék genezisében és térhódításában. Vizsgálati eredmények is

¹ BERLÁSZ PIROSKA, *Hol nyomtatták Balassi Credulus és Juliáját?*, Magyar Könyvszemle, 1981/3, 189–203, 198.

alátámasztják, hogy Európa népi kultúrájában az elbeszélő tudás legfőbb forrásai a populáris nyomtatványok voltak. Ezután számba veszi azokat a 19. század közepétől adatolható törekvéseket, melyek a magyarországi ponyvanyomtatványok begyűjtésére irányultak. E felhívásoknak a jelek szerint lett is foganatja, de a szerző konkrét példákat említve arra is rámutat, hogy a közgyűjtemények bizonyos esetekben mostohán bántak ezzel az örökséggel. További veszteséget okozott az a 20. század közepéig tetten érhető vélekedés, mely változatlanul az oralitás elsődlegességét sulykolta. Az e nézeteket osztó folkloristák úgy tartották, hogy a ponyvairodalom beszennyezi az autentikus, népi eredetű meseanyagot. Ezért amely közlés esetében olvasmányi hatást feltételeztek, azt következetesen figyelmen kívül hagyták. Jóllehet ezzel egyidőben Dégh Linda már úgy gondolta, hogy a huszadik század derekán hozzáférhető magyar népmesekorpusz alapvetően ponyvai eredetű, ez a hipotézis éppen a gyűjtemények szelektáltsága miatt nem igazolható. Domokos Mariann tanulmánya jól felépített, informatív, problémaérzékeny munka. Azzal együtt nem tekinthetnek el attól, hogy megemlítem a bizonytalanságait is. A szerző egy helyütt szóvá teszi, hogy zavarja az inkonzisztens fogalomhasználat, ám néhány esetben maga is meglehetősen pontatlanul fogalmaz. A leginkább talán a következő esetben: „A szövegek írásbeli terjedését egyrészt a *könyvek*, másrészt a nagy tömegeknek szóló vagy általuk használt népszerű, tömegesen terjesztett és olcsó, *populáris olvasmányok* felől érthetjük meg.” (269. Kiem. az eredetiben.) Tudniillik a könyv és a populáris olvasmány – mint ahogy fentebb már utaltam rá – nem szemben áll egymással, hanem szinekdochikus viszonyban vannak, és szigorú értelemben egy olvasmány nem is lehet olcsó, csak maga a nyomdatermék, adott esetben a könyv. Utóbbi viszont szintén lehet népszerű. A népszerű és a populáris pedig jóformán ugyanazt jelenti, és még csak nem is ez az egyetlen pleonazmus az idézett mondatban.

Tóth Dóra Ágnes (*Tanulságos és szép történet a magyar nép számára: Ponyvafüzetek címelemzése*) tanulmányában abból az alapvetésből indul ki, hogy az olvasó a borító alapján ítéli meg a könyvet, s azt elemzi, milyen hívószavakkal kívánták felkelteni a 19. század végén a vásárlók figyelmét a profitorientált, népszerű irodalmat kínáló kiadók. Ez idő tájt revideálta a Jókai Mór szerkesztette, államilag támogatott nemesponyva (*Jó könyvek a magyar nép számára*) koncepcióját Ferenczy József, s indította útjára a *Magyar Mesemondót* és hasonló, nevükben szándékoltan orális műfajokat idéző sorozatokat. A szerző ezeket veti egybe a piac két további karakteres szereplőjének, Lóczi Franciskának, valamint Rózsa Kálmánnak a kiadványaival. Az összehasonlítás a címekben előforduló szavak gyakoriságára terjed ki. Megállapítja, hogy mivel az énekmondó Lóczi Franciska a vásárokat járva nyomtatott formában is személyesen árusította szerzeményeit, melyek éppen ezért nem igényeltek hangzatos címet. Históriaként a közelmúlt hétköznapi szenzációiból merítette témáit. Ezzel szemben a Rózsaék által közzétett történetek gyakran fiktív, költött múltban játszódnak, céljuk a szórakoztatás, s a címük is erre utal. Ezzel szemben a didaktikus *Mesemondó* saját korának történelmi szempontból jelentős eseményeit törekedett feldolgozni, a konkurenséknél elvontabb fogalmi készlettel gazdálkodva a címadás terén.

Áttérve a *Vallási ponyvairadalom* tárgykörére, a negyedik rész Medgyesy S. Norbert összefoglaló tanulmányával kezdődik (*Szagrális témájú magyar ponyvanyomatványok és művelődéstörténeti összefüggéseik: Javaslatok a feldolgozásukhoz*). A kismonográfiányi terjedelmű írás öt nagyobb fejezetből áll, melyekből számos újabb alfejezet nyílik, s adott esetben ezek is további részfejezetekre oszlanak. Bevezetésként a szerző áttekinti a vallásos ponyva főbb jellemzőit. Eszerint a vallásos ponyva a népi vallásgyakorlat eszköze, melynek forrása egyaránt lehetett kanonizált egyházi irodalom és ellenőrizetlenebb laikus áhítatgyakorlat. Szöveganyaga leginkább népénekekből tevődik össze, ennek összeállítói és használói elsősorban a licenciátusok, később az előénekesek voltak. A népének meghatározása során kitér annak a 15. századtól nyomon követhető fejlődéstörténetére. Rámutat, hogy noha a 18. század végétől erősödni kezd a német, illetve osztrák stílusú operettek és műdalok hatása, a ponyvanyomatványok jobban őrizték a korábbi századokra jellemző magyar dallamhagyományt. Érinti az általános tankötelezettség (1868) szerepét, mely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a parasztság egyre inkább olvasás révén juthasson spirituális élményhez. Ezt követően egy külön részfejezetben felsorolja a hivatalos katolikus énekeskönyveket 1797-től napjainkig, végül áttér az iskolai színjátszás és a ponyvák kapcsolatára, és számba veszi, mely témák, jelenetek, énekek kerültek a ponyvanyomatványok lapjaira. A kutatás jövőbeli feladatait főleg a meglévő anyagok rendszerezésében látja, kiemelten a szerzőség, a használati alkalmak, az irodalmi műfajok, a lokalizálás vonatkozásában. A szövegahagyományra térve a népénekek és a korai protestáns énekköltészet viszonyának, a kéziratos és a nyomtatott énekszövegek összefüggéseinek, valamint a hivatalos énekeskönyvek és a ponyvanyomatványok kapcsolatának vizsgálataitól vár értékes hozadékokat. Hozzáteszi, hogy az újabb fejlemények a népzene kutatás eredményeit is képesek árnyalni. Függelék gyanánt három melléklettel egészíti ki tanulmányát, melyekben a korábbi kutatások során azonosított énekszerzők, az előénekesek, valamint a nyomdák listáját közli. Egy ponton aztán Medgyesy is szükségét érzi, hogy szóvá tegye: a *ponyva* elnevezés értéktelenséget sugall, ezért ő a *kis-*, illetve *aprónyomatvány* szakszavak „egyre gyakoribb” (354.) alkalmazását javasolja.

A soron következő tanulmány, Szelestei N. László rövid dolgozata (*Vallásos kiadványok és ponyva a 18. században*) némely szempontból éppen e problematika összetettségére világít rá. Mint kifejti, a katolikus megújulás időszakában Magyarországon számos nyomdász egyházi vezetők megbízásának tett eleget. A megrendelő szándéka szerint kiadványaik épületesek voltak, tartalmuk pedig kimondottan igényes. Terjesztésükről általában az egyház gondoskodott, gyakran ingyenesen. Ezek a nyomtatványok tehát nem minden tekintetben merítik ki a ponyva fogalmának kritériumait. Ugyan kis terjedelműek voltak és magas példányszámban, szélesebb társadalmi réteg számára készültek, de nem voltak sem ellenőrizetlenek, sem direkt profitorientáltak. Nos, annyiban egyetért a szerzővel, hogy nem minden kisnyomatvány ponyva. Sőt mi több, nem is minden ponyva kisnyomatvány. Azt viszont nem gondolom, hogy egy nyomtatvány kizárólag akkor számít ponyvának, ha az imént említett feltételek mindegyikének kivétel nélkül megfelel. Ennél tágabb érte-

leben is használatos, és ha ez olykor a parttalanság érzetét kelti, azt vélhetőleg az okozza, hogy az a nagyon komplex jelenség, amit megnevez, természetéből adódóan ennyire tágon értelmezhető, értelmezendő. Szelestei egy másik kérdést is érint, melyre a 18. században kiadott katekizmusok mellékletein keresztül világít rá. Mint kifejti, az ezekben közölt, elsősorban didaktikus, nem kifejezetten gyönyörködte-tésre szánt írásműveket nem sorolná az irodalom tárgykörébe. Ennyi erővel azonban a Régi Magyar Költők Tárában közölt anyagnak egy jelentős részétől megtagadhatnánk az irodalom minősítést. Vallásos és világi szövegek egyaránt íródhattak gyakorlati, funkcionális céllal, de irodalmiságuk éppen azért vitathatatlan, mert a mondanivalójukat irodalmi formában, nevezetesen versben fogalmazták meg. Hogy milyen esztétikai színvonalon, az megint más kérdés. Azonban az irodalom mint gyűjtőfogalom nemcsak az értékes, de az értéktelen alkotásokat is magában foglalja.

Knapp Éva (*Egy ponyvakolligátum tanulságai*) egy ponyvakolligátum részletes, a dolgozat nagyobb, második felét kitevő bibliográfiai leírásának kísérőtanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy az a régebbi általános könyvészeti gyakorlat, melynek során a használók által egybekötött gyűjtőegységeket elemeire bontják, nemcsak azért káros, mert ezáltal annak füzetei sérülékenyebbé válnak, hanem mert ilyenképpen azok a többletinformációk is elvesznek, melyeket a kolligátum egésze az eredeti felhasználás körülményeiről hordozhat. Az utóbbi időben azonban ez az eljárás változni látszik. A ponyvakolligátumokról összefoglaló leírás készülő fiktív címmel, mely magában foglalja az egyes dokumentumokat is. A szerző e módszer hasznosságát egy konkrét példán keresztül mutatja be. Ismertet egy kötetet, mely 18. század végi, 19. század eleji német nyelvű, katolikus használatra szánt énekponyvákat foglal magában. Mindamellet részét képezi egy világi tárgyú, még-hozzá a paraszti életet versbe szedő kisnyomtatvány is, mely körülmény az egykori tulajdonos társadalmi hovatartozását is behatárolhatóvá teszi.

Tüskés Anna (*A ponyva mint képi forrás lehetőségei és határai az egyháztörténeti kutatásokban: A Ré-beli [Val Vigizzo, Piemonte] Kegyelem Anyja kegykép tiszteletének Kárpát-medencei elterjedése*) a vallásos ponyvanyomtatványok átfogó leírásával vezeti be a vizsgált esetpéldát. Eszerint a 17–18. században kiadott vallásos ponyvafüzetek típusai nagyon eltérőek voltak, de jelentős részüket kifejezetten zárandoklati használatra szánták. A kiadványokat a szöveg témájához kapcsolódó címlapkép, fa-, illetve rézmetszet, később litográfia díszítette. Ezeket az illusztrációkat sok esetben a füzetéről leválasztva is használták a tulajdonosaik, jellemzően lakásdekorációs célokra vagy amulett gyanánt. A szerző ezután tér rá voltaképpen tárgyára, a Ré-beli Szoptató Mária-kegykép és a magyar ponyvák viszonyának elemzésére. A freskó a 15. század végén vált kultusztárggyá, másolatai ezek után terjedtek el Európa-szerte, így Magyarországon is. Mivel a szándék kevésbé a tökéletes reprodukció megalkotása volt, inkább a zárandokhely és az eredeti kegytárgy felidézése, ezért az ábrázolások némely részleteikben eltérnek az alapváltozattól. A leszármazás egzakt megállapítása a fennmaradt képek összevetésével sem valósítható meg, viszont a ponyvaillusztrációk segíthetnek a lappangó kegyképmásolatok kutatásában, illetve jelezhetik megsemmisült példányok egykori létezését.

Végül az ötödik, *Gyűjteménytörténet* című részben egyetlen dolgozat olvasható az ország egyik legnagyobb hazai ponyvagyűjteményéről Mészáros Borbála tollából (*A Néprajzi Múzeum könyvtárának ponyvagyűjteménye*). A Néprajzi Gyűjtemény első ponyvát a század elején bevételezték. A felgyűlt anyag maradéktalan leltározását a könyvtár érdemes munkatársa, Sándor István végezte el az '50-es években. A további gyűjtés eredményeként az intézmény jelenleg 729 ponyvanyomtatványt őriz. Ennek mintegy háromnegyede az 1870 és 1910 közötti, a szerző által a tömeges ponyvakiadás klasszikus korszakának nevezett érában látott napvilágot. Mivel a beszerzés hőskora az államszocializmus éveire esett, a kiadványok alapvetően világi tárgyúak, alig tizedük vallásos ponyva. Mint a szerző hírül adja, a könyvtár tervezi az állomány digitalizálását. Ezt a szándékot csak örömmel lehet fogadni.

A kötet végére érve nem marad más hátra, mint a köszönetnyilvánítás, mely természetesen minden közreműködőt megillet, de elsősorban mégis a konferencia szervezői, a könyv szerkesztői érdemesek arra. Az ő munkájuk gyümölcseként nyílt meg ugyanis a lehetőség a szélesebb körű együttműködésre a humán tudományok azon művelői között, akik a maguk területén mind egyazon tárgykörnek egy bizonyos szegmensét kutatták. Mert ha az egyes diszciplináris megközelítések némely esetben talán zártabb szemléletet is képviselnek az ideálisnál, összességükben mégis értelmezhetővé teszik azt a gyakorta szabályozni kívánt, mégis sok tekintetben szabályozhatatlan komplexumot, amit az egyszerűség kedvéért ponyvának szokás nevezni.